La construcció *ser* + participi en els temps perfets

Xavier RULL

Definició

Antigament, en català la construcció [*ser* + participi] era habitual per a construir els temps perfets. Avui dia, però, s'empra, bàsicament i arreu, [*haver* + participi]:

He o Sóc vengut.
Han vist o **Són** vistos una baralla.

Cal tenir present que la construcció [*ser* + participi] és també la de la veu passiva, que serveix per a focalitzar el receptor de l'acció (allò que, si ho expresséssim en veu activa, seria el complement directe) en comptes de l'actor (allò que, si ho expresséssim en veu activa, seria el subjecte):

El diàmetre del globus terraqüi **fou** calculat pels grecs.
Això **és** fet seu (o d'ell, o per ell).

(En veu passiva sempre hi ha concordança amb el subjecte: *La casa va ser construïda en 1800*.)

Extensió i vitalitat de la construcció

En les gramàtiques catalanes es troben poques explicacions sobre aquesta construcció. Només Fabra en fa un comentari a la *Gramàtica catalana* del 1933,[1] i només a tall de report, no pas com a proposta d'ús:

«En català antic els verbs reflexius i un gran nombre de verbs intransitius, tals com *ésser*, *néixer*, *morir*, *esdevenir*, *romandre*, *restar*, *anar*, *venir*, *arribar*, *entrar*, *eixir*, *sortir*, *passar*, *fugir*, *caure*, *tornar*, formen normalment llurs temps compostos anteposant els temps simples del verb *ésser* a llur participi passat, el qual concorda llavors amb el subjecte de la preposició. Ex.: *Só anat* o *Só anada*. | *Ell és vingut*. | *Ella és arribada*. | *Ells s'eren posats prop d'elles*. | *Les barques se són acostades a la riba*. | *Això s'era esdevingut un dissabte*. | *No crec que sia estada ella*. | *Si ens fóssem posats* o *posades a jugar*.»

Avui dia la construcció [*ser* + participi] per als temps perfets ha romàs en els parlars septentrional, baleàric i alguerès[2] (segons els manuals de dialectologia).[3] En català septentrional és esperable que s'hi hagi mantingut perquè el francès també té *être* com a auxiliar en temps perfets (exemple: *Je suis arrivé* 'he arribat'). Pot ser, doncs, que l'ús de *ser* com a auxiliar a la Catalunya Nord s'hi hagi mantingut perquè el francès també el té.

En baleàric aquest ús està en recessió: només ho fa servir la gent dels pobles des Pla (i sembla que no a la costa) i d'una certa edat. En general, a les Illes es considera que aquesta construcció dóna imatge de rústic; per tant, no és estrany que el jovent l'abandoni.

Ara bé, sembla que fins fa quatre dies també s'havia usat a la Catalunya Central (o encara s'usa, però en boca de gent gran o no alfabetitzada en català). Carles Riera, en el llibre *Caracterització de l'idiolecte d'un parlant de Moià* (Claret, Barcelona 1993), descriu el parlar d'una persona gran de Moià (Moianès) i explicita (pp. 81-82) que utilitza molt la construcció [*ser* + participi] per als temps perfets (més avall ho reprenc).

També en comarques properes s'han documentat usos d'aquests a finals del segle XX. En dos missatges a la llista de correu *Zèfir* (9-3-01 i 12-3-01) els lingüistes Joan Abril i Caterina Hernández aporten dades sobre aquesta construcció. El primer esmenta que a Vilassar de Dalt (Maresme), entre la gent gran, se senten frases com *Jo li sóc dit* i *Ja li ets recordat?*). De la seva banda, Caterina Hernández comenta:

«He sentit parlants grans de Barcelona que diuen *ats vist, ats anat* (només segona persona), pronunciat amb vocal neutra, que no sé si identificar com això que diem (*ets vist*) o com un *has vist* (que també es pronuncia amb vocal neutra). També he sentit, al Ripollès[4] [...], *(jo) som anat, som pensat, som vist*... i també *(tu) ets anat, ets pensat, ets vist* (pronunciat amb *e*) i (menys, i no n'estic tan segura) *(vosaltres) sou vingut, sou pensat, sou vist*. Però només amb aquestes tres (o dues) persones, i no amb qualsevol verb dels que podria semblar que tenen les mateixes característiques. Diria que per a les altres persones i per a molts altres verbs l'auxiliar només pot ser *haver*. [...] De vitalitat... poqueta, i cada dia menys. Gent gran, o gent no tan gran, amb pocs estudis i amb la guàrdia baixa. Així que saben escriure, tot això s'ha acabat.»

Cal esmentar, finalment, la construcció *On s'és vist?*, que s'usa en moltes comarques, fins i tot en aquelles en què només s'empra *haver*. Ve a ser com *Déu vos guard* o *Déu n'hi do*, amb un subjuntiu sense terminació fossilitzat.

Tipificació de casos

Convé dir que, en els parlars en què s'usa *ser*, aquesta construcció està limitada a una casuística bastant limitada, fora de la qual s'empra *haver*. Aquest són els usos en

1. Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana*, 1918 (1a ed.), 1933 (7a ed.), Aqua [reimpressió, 1981], p. 131.
2. Curiosament, si no es té en compte l'alguerès, estem parlant de l'antic regne de Mallorques. Aquests territoris comparteixen altres trets, com ara la caiguda de la *-a* final en mots com *ambulànci(a)*.
3. Joan Veny, *Els parlars catalans*, Palma: Moll, 1982 (2a ed.), p. 68 [septentrional], p. 94 [baleàric] i p. 114 [alguerès].
4. La parla del Ripollès, de fet, es considera de transició entre el central i el septentrional (alguns mapes dialectològics posen la isoglossa que separa els dos grans dialectes més avall de la frontera franco-espanyola), de manera que l'ús de *ser* pot considerar-se un tret septentrional.
5. El *Diccionari català-valencià-balear* de Mn. Alcover i Francesc de Borja Moll, el llibre *Gramàtica catalana especialment referida a les Balears* de Francesc de Borja Moll (Moll, 1969) i el llibre *Alfa. Mètode d'autocorrecció gramatical assistida* (Universitat de les Illes Balears, 1995, p. 378).
6. Poso d'on he tret els exemples quan és una documentació oral. Si no dic res, és que són fonts escrites. En concret, les fonts escrits són: els llibres de dialectologia de Joan Veny (*Els parlars catalans*, Moll, 1982 [2a ed.]) i de Montserrat Alegre (*Dialectologia catalana*, Teide, 1991); el llibre *Parlemne*, de Joan Solà (Enciclopèdia Catalana, 1999, p. 253), on es fa una ressenya sobre *Perpinyhard*, una novel·la editada a Perpinyà, que recull formes pròpies del parlar d'aquella ciutat; el llibre *Alfa* (p. 378), i algun diccionari (especialment, del DCVB, però també el GDLC).

[1] Amb el verb *fer*:
Aqueixes coses **són** estades feites pels qui manen [= han estat fetes] (d'una entrevista feta per Ràdio Arrels a una dona del Capcir)[6]

[2] Amb verbs estatius (com *ser*, *estar*, *quedar-se*, *romandre*)[7]:
Som estats en es camp [= hem estat]
Éreu quedats aquí [= havíeu quedat]
(No) hi **sóc** pas estat mai, a Espanya [= no hi he pas estat][8]

[3] Amb verbs intranstius que indiquen moviment (com *venir(-se'n)*, *arribar*, *sortir*, *anar(-se'n)* i *tornar/entornar-se'n*):
Som vengudes, ja som arribades [= hem vingut, ja hem arribat]
En Pere **és** sortit [= ha sortit]
Se n'**és** anat a Cotlliure [= se n'ha anat a]
Som tornat de Barcelona [= he tornat de]

[4] Amb verbs transitius en versió reflexiva:
Les senyores se **són** retirades [= s'han retirat]
S'**és** tallat un dit [= s'ha tallat]
Me **som** admirada molt [= m'he admirat]
T'**ets** estat ajupit tres hores, és bé prou [= t'has estat ajupit]
Apurat més que mai, miri [= miro] de tot costat, si se n'**és** pas avisat ningú [si se n'ha adonat ningú]

[5] Amb altres verbs en què l'acció afecta les persones o és executada per les persones (com *veure*, *menjar*, *posar*, *nàixer*, *comprendre*, *canviar*, *estimar*, *plànyer*, *dir*, *recordar*, *tornar (una cosa)*, etc.):
On s'**és** vist, tanta descortesia? [= on s'ha vist]
Aqueix matí **sum** vist el caçaire [= he vist] (enregistrament oral d'un rossellonès, classes de dialectologia URV)
Ets menjat quelcom [= has menjat]
Som posat ses claus damunt sa taula [= he posat les claus]
S'infantó **és** nat [= ha nat, ha nascut]
També **som** comprès que aprenc quan escolt [= he comprès que] (enregistrament oral d'un rossellonès, classes de dialectologia URV)
Es temps ha passat i no **som** canviat molt [= he canviat] (enregistrament oral d'un rossellonès, classes de dialectologia URV)
Al fons de mi, **sun** pas mai estimat ningú, **sun** pas mai planyit ningú [= no he estimat ningú, no he planyut ningú] (enregistrament oral d'un rossellonès, classes de dialectologia URV)
Som conegut una rossa [= he conegut] (Tomeu Penya, "Sa rossa que no bota")
Ja li **sóc** dit [= he dit] (Tomeu Penya, "Tingo", disc Anuats, 1995)
¿Ja li **ets** recordat, això? [= has recordat] (Tomeu Penya, ib.)

(Curiosament, aquests dos últims exemples són idèntics als que reportava Joan Abril quan oferia dades del parlar del Maresme: *Jo li sóc dit* i *Ja li ets recordat?*)

El *Diccionari català-valencià-balear* de Mn. Alcover i Francesc de Borja Moll, com a obra descriptiva que és, fa veure que [5] són casos d'extensió i dialectals:

«Dialectament es troba l'ús abusiu de *esser* com a auxiliar per a formar els temps perfets de verbs transitius i no reflexius, que gramaticalment demanen la construcció amb *haver*»9

Cal dir que el participi sempre concorda amb el subjecte, llevat de [5], en què si bé en mallorquí pot concordar, sembla que també pot deixar de fer-ho (p.e.: *On s'és vist, tan poca serietat?*). Caterina Hernández (veg. *supra*), a més a més, comenta que, en els usos del Ripollès, "no hi ha concordança del participi, ni amb els verbs tipus *anar*: *Hi som anat avui*, mai *hi som anada* ni *hi sou anats*, com es podria pensar".

Sobre l'acceptabilitat normativa

Un cop feta la fotografia de la llengua real (és a dir, la descripció), convé que ens plantegem si això pot ser recollit per la normativa (és a dir, la prescripció).

D'entrada diré que els gramàtics del Principat no han admès aquesta contrucció per a llengua normativa. En canvi, els gramàtics de les Illes advoquen perquè la normativa ho reculli. Així, Moll (*Gramàtica...*, p. 134), dóna com a bona la construcció [*ser* + participi]. Un llibre més recent, *Alfa*, (UIB, 1995, p. 378) diu:

«El verb *ser*, a part de ser les construccions de passiva, també pot ser auxiliar dels temps composts dels verbs intransitius de moviment i dels verbs *ser*, *estar*, *quedar* i *romandre*. En aquests casos el participi ha de concordar amb el subjecte. Per tant, són correctes construccions com les següents: *Ja som arribat*, *Na Joana és vinguda*, *Ets estat tu*, *Éreu quedats aquí*.»

Ara bé, els mateixos gramàtics que donen com a bona aquesta construcció també diuen que té límits. Si bé les accepcions [1] a [4] són admissibles, tothom condemna l'ús de [5]. Moll (*Gramàtica...*) afirma que és correcta una frase com *Som tornat de Barcelona* (verb de moviment), però que és incorrecta *Som tornat les claus* (encasellable en [5]). Això també ho porta el llibre *Alfa* afirma una cosa semblant:

«No són correctes, però, frases com **Som llegit el diari* o **Som vist en Joan*, en què el verb és transitiu.»

Deu passar que aquests usos de [5] esta(ve)n prou estesos en la parla quotidiana. A Mallorca, molt (per això la insistència dels gramàtics a condemnar-los); sembla que al Rosselló també, i ha quedat palès que al Principat també. Els dos exemples de Joan Abril entren dins el sac dels 'incorrectes' i, a més, en el text de Carles Riera sobre el parlar de Moià (vegeu *supra*) s'hi explicita (pp. 81-82) que aquesta construcció era d'ús habitual en aquest poble, i precisament la majoria d'exemples que reporta són de [5]:
guanyar [De visió, no en **só** gonyat re]
demanar [L'hi **sóc** demanat]
dar [Quan **só** dat una pedregada a una béstia era perquè s'ho mereixia]
dir [Com et **só** dit]
explicar [Al nebot li ho **sóc** explicat alguna vegada]

Sembla, doncs, que [5] és una extensió d'ús, de caràcter popular, dels usos tradicionals originals (només verbs estàtics i de moviment, i la variant reflexiva dels transitius). Hi afegiré que potser només *On s'és vist* podria salvar-se dins aquest grup, atesa la seva vitalitat i extensió.

Un detall que corrobora aquesta hipòtesi: el cantant Tomeu Penya fa una hipercorrecció en la cançó "Tingo" quan empra l'auxiliar *ser*: diu *Ara som de creuar un altre pont*, quan hauria d'haver dir *Tenc de creuar* o *He de creuar*. Això vol dir que si va posar aquest ús de *ser* és per 'recuperar' una cosa que deu dir la gent gran del seu poble, més que perquè ho faci servir espontàniament, i va canviar *he de* per *som de*.◆

7. La classificació dels verbs l'he treta del DCVB, de la *Gramàtica catalana* de Moll, d'alguns llibres de dialectologia i també del llibre *Alfa* (vegeu *infra*, la citació que faig d'aquest llibre). Aviso que *estatius* és una etiqueta meva, per bé que el concepte ja ha estat definit per les obres esmentades.
8. Ho poso entre parèntesis *no* perquè precisament al Rosselló no el fan servir, només hi posen *pas* (per calc del francès).
9. L'exemple és *Som posats les claus damunt la taula*, que hauria de ser *Hem posat les claus damunt la taula*.